

Oponentský posudek disertační práce

Autor: Mgr. Petra Bulejčíková

Název práce:

Problematika spisovnosti se zřetelem k výuce češtiny jako cizího jazyka/ Standard Language with Regard to Teaching Czech as a Foreign Language

Oponent: Mgr. Svatava Škodová, Ph.D.

1. Obsah disertační práce

Disertační práce se zaměřuje na zmapování a řešení jednoho z doposud nevyřešených jazykových problémů při výuce češtiny jako cizího jazyka, resp. na problematiku užívání ne/standardních útvarů českého národního jazyka. Explicitně deklarovaným hlavním cílem práce bylo „získání nahrávek reálné komunikace mezi cizincem a českým rodilým mluvčím a jejich následná analýza za účelem zjistit, kterou varietu českého jazyka cizinci skutečně potřebují znát“. (s. 6)

Poměrně široce jsou pojata východiska práce, ve kterých autorka rekapituluje vývoj postojů jazykovědců k národnímu jazyku, zvl. jeho tzv. spisovné podobě. Jak uvádí sama autorka (s. 6), tento teoretický rámec tvoří převážnou většinu výsledného textu. Jsou zde uvedeny postoje členů Pražského lingvistického kroužku k didaktice cizích jazyků, je nastíněna problematičnost definování spisovnosti či standardu, zmíněna je otázka diglosie a jsou prezentovány různé současné názory na možnosti směřování budoucí kodifikace.

V souladu s didaktickým zaměřením práce však autorka nevyhází pouze z čistě jazykovědných prací, ale vhodně zařazuje i rekapitulaci pojetí standardní spisovné češtiny a substandardních útvarů, tak jak jsou definovány jednotlivými autory popisů úrovní češtiny podle SERR.

Z témat úzce propojených s výukou češtiny pro cizince je bližší pozornost věnována způsobu mluvy vedené rodilými mluvčími s mluvčími nerodilými, v práci označované povětšinou anglickým termínem Foreigner Talk, a ukázky výuky substandardních útvarů jazyka v učebnicích němčiny a při prezentaci angličtiny.

Ve vlastním výzkumu se autorka soustředila na mapování situace užívání češtiny v podobě spisovné i nespisovné v praxi. Referuje jednak o průzkumu přibližujícím postoje cizinců k obecné češtině, jednak o individuálních postupech při prezentaci obecné češtiny ve výuce a o její prezentaci ve vybraných učebnicích pro cizince.

Stěžejní částí výzkumné práce je sběr audiálního materiálu v podobě rozhovorů mezi cizinci a rodilými mluvčími ve třech českých městech lokalizovaných v různých oblastech z hlediska teritoriálního rozložení

strukturních útvarů češtiny (Brno, Olomouc, Praha), jeho následný přepis, analýza a vyvození závěrů včetně návrhů konkrétního řešení a ukázek metodických postupů při výuce nestandardních variet češtiny.

2. Celkové zhodnocení disertační práce

Téma disertační práce a přístup k jeho zpracování hodnotím jako velmi přínosné, vhodně jsou volena témata jednotlivých kapitol, která přispívají k systematickému rozpracování problematiky a jejímu řešení.

V úvodní části mapující vývoj postojů ke spisovné češtině se, vzhledem k šíři uvedených informací, ne vždy uspokojivě daří propojit uvedené informace s cílem vlastního zkoumání.

Za nedostatečně propracovanou považuji, vzhledem k její důležitosti, kapitolu 5. Tzv. Foreign Talk. V této kapitole je obsaženo mnoho informací, které jsou skutečně zásadní pro téma disertační práce, avšak jsou prezentovány fragmentárním způsobem bez řádného vztažení k domácí situaci.

Významnou částí samotné výzkumné práce je časově i technicky náročný sběr audiálního materiálu, který je následně transkribován, čímž autorka poskytuje cennou pomoc při práci s tímto materiálem i dalším badatelům.

V kapitole věnované analýze výskytu nestandardních jazykových forem v učebnicích češtiny pro cizince jsou uvedeny ukázky z jednotlivých učebnic, škoda, že autorka tento materiál nijak nekomentuje; např. na s. 66 rozsáhlé pojednání L. Holé, ale i dílčí jevy jako např. varieta *jseš* k základnímu *jsi*, by si zasloužily alespoň trochu pozornosti.

Za slabší místo disertační práce pokládám Kapitolu 7 a domnívám se, že v této podobě by bylo lepší ji zcela vynechat, ačkoliv zařazení komparačního pohledu je zcela namístě; kapitole je opravdu jen „letmým pohledem“, v případě angličtiny spíše torzem. Je třeba vznést komentář, že odborný text by měl podávat propracovanější, podloženější a explicitně formulované informace. Navíc zde chybí podrobné vymezení common english a Hochdeutsch, které by bylo porovnáno se situací v češtině, teprve poté by měl prezentován didaktický pohled.

Situaci ve výuce němčiny je doložena ústním svědectvím několika učitelů (s. 71) němčiny a ilustrujete ji na jediné učebnici, což nelze považovat za dostatečně průkazné. K danému tématu jistě existují odborné práce, které však pomíjíte.

Zásadní výhradu mám k metodice sběru jazykového materiálu, resp. k absenci metadat týkajících se cizinců, kteří byli do nahrávání zapojeni, čímž je výzkumný materiál, jehož sběru a přepisu byla věnována velká pozornost a mnoho času, do značné míry devalvován. Stejně tak chybí alespoň základní údaje o rodilých mluvčích, s nimiž byl rozhovor veden. Z této absence vyplývají i omezení možností jejich analýzy.

Dále se domnívám, že samotné zadání a realizace dialogů mohla být alespoň u části dialogů řízena. Pokud by autorka zadávala dialogy promyšleněji, bylo možné následně analyzovat více jevů. Např. simulace neporozumění a opětovné dotazování. B) důsledná realizace dialogu ve spisovné češtině ze strany cizince, C) důsledná realizace dialogu v obecné češtině/dialektu ze strany cizince (a to i ve formální komunikační situaci, + sledování reakce rodilých mluvčích). Interpretace jevů s ohledem na komunikační situaci a vybraná metadata (příklady: obecná čeština užitá Ukrajincem/Američanem na úřadě)

V textu postrádám preciznější strukturaci, tj. uvedení cílů a náplň kapitol v úvodu a shrnutí poznatků/výsledků v jejich závěru, alespoň občasné explicitní komentáře jejich vztažení k tématu, dané informace vyznívají v mnoha případech fragmentárně.

V textu se vyskytují určité realizační nedostatky, které by byly odstraněny pečlivou korekturou textu.

- Např. ne vždy dobře propracované návaznosti textu; na mnohých místech se stává, že text není explicitně navázán a působí dojmem autorských poznámek k citovanému textu (s. 15 – 16).
- Obrázky a skeny textů z učebnic nejsou řádně číslovány a popsány, tak jak by se v odborném textu čekalo.
- Autorka míší autorský singulár s plurálem, např. s. 43 *Hypotézu, že rodilý uživatel češtiny soudí cizincovu komunikační kompetenci především podle množství substandardních prvků, považujeme za nepodloženou. Předpokládám, že roli (...).*
- Určité stylizační nedostatky, např.: *nesystematické upozorňování na „chybné koncovky“, které však studenti „z ulice“ nosí, není ideálním řešením.* (s. 110); *Dotazníkovým šetřením zjistila, že „cizinec má obecné češtině rozumět, aby se dobře začlenil do komunikace v neoficiálních situacích, ale nemá ji používat.* (s. 53).
- Nesystematicky aplikovaná citační pravidla, např. s. 16 (Bermel, s. 27) vs. (Nebeská, 1995, s. 17)
- Syntagmatické nedostatky, např. *se stále zvyšuje počet komunikačních situací* (s. 17), *věnovat důraz* (s. 18) , *hodnotový systém k vlastnímu jazyku* (s. 26/27); drobné ortografické chyby (s.40).
-

3. Dílčí komentáře práce

Ačkoliv to není v práci nikde stanoveno, domnívám se, že úvahy se nevztahují k češtině jako cizímu jazyku, ale k druhému jazyku, alespoň tak to implicitně vyplývá z různých míst práce, včetně zaměření samotného výzkumu, který mapuje problematiku užívání ne/nespisovné češtiny na území ČR, např. s. 55 *S obecnou češtinou se cizinci setkávají takřka na každém kroku a je naivní domnívat se, že je od ní můžeme izolovat.* Např. následující věta je jistě platná pro češtinu jako druhý jazyk, avšak lze ji do značné míry zpochybnit pro češtinu jako cizí jazyk: *Uvědomíme-li si, že cizinec učící se česky bývá většinou účastníkem komunikace ústní, pochopíme, proč je otázka nespisovnosti ve výuce tak důležitá.* (s. 31) Pokud autorka své závěry vztahuje jak na ČJC, tak na Č2J, bylo by vhodné, aby některé výroky upřesnila.

Poměrně překvapivé je pro mě následující komentář... „*Velký ohlas publikace Mluvnice současné češtiny mezi vyučujícími češtiny jako cizího jazyka (...)*“ (s. 27), můžete nějak upřesnit, na základě čeho jste k tomuto tvrzení přesvědčení dospěla.

Na s. 30 parafrázujete přístup dr. Holé k výuce nestandardních forem češtiny, vycházíte však z textu z roku 2008, pokud sledujete aktuální aktivity dané autorky učebnic, víte, že se soustředí právě na mapování nekodifikovaných avšak v frekvenčně častých substandardních morfologických tvarů a jejich aplikaci ve výukových materiálech.

S. 31 – 33 Co mají ukázat uvedené příklady dialogů? Nejedná se o analýzu, ani nevedou k žádnému tvrzení, které by autorka demonstrovala, celý text zůstává fragmentární a nedokončený. Proč jsou zde vybrány dialogy pouze od jedné autorky, je v tom nějaký záměr, který zůstal neobjasněn? Jak na dialogy navazuje bezprostředně následující text „*Čmejrková rozlišuje tři typy psanosti:*“

Jako jednu ze zásadních slabin textu považuji, že autorka vztahuje svá tvrzení na výuku češtiny jako cizího jazyka obecně, bez rozlišení mezi úrovněmi a cílovými skupinami, devalvují se tak kvalitní poznatky, které mají omezenou platnost z hlediska uvedených kritérií. Např. *Je evidentní a pochopitelné, že autoři učebních materiálů i do rádob autentických dialogů zakomponovávají gramatické prostředky, které jsou v dané lekci probírány. Dialogy pak oscilují mezi autentičností a příkladem probíraných jevů. Zařadit například poslech pouze pro procvičení dovednosti porozumět slyšenému textu je ve vyučování češtiny jako cizího jazyka až na výjimky (zatím?) téměř nepředstavitelné.* (s. 33) Domníváte se skutečně, že autentické dialogy by měly být zařazovány do výuky od vstupní úrovně?

Na s. 37 – 40 relevantně uvádíte výčet komunikačních situací pro jednotlivé úrovně podle SERR s ohledem na užití ne/spisovného jazyka. V textu postrádám komentáře těchto situací vzhledem k užívání ne/spisovné češtin. Takové komentáře bych považovala za velmi vhodné, zvláště proto, že kvalita jednotlivých popisů je diskutabilní. Stejně tak by si zasloužily okomentování citáty zařazené z popisů.

Na s. 41 jsou k citovanému textu uvedeny poznámky pod čarou. Škoda, že jste jim nevěnovala více pozornosti a nerozpracovala je v samotném textu podrobněji, neboť se mi jeví jako zcela zásadní ve vztahu k dané otázce užití ne/spisovnosti.

S. 41 Citát je zamýšlen jen jako úvod do dané kapitoly? (Hrdlička, 2009, s. 124) Mnohé citáty v textu hlouběji nerozvádíte.

Za nedostatečně propracovanou považuji, vzhledem k její důležitosti, kapitolu 5. Tzv. Foreign Talk. V této kapitole je obsaženo mnoho informací, které jsou skutečně zásadní pro téma. Celkově se kapitola jeví poněkud zmatená, začíná např. citátem a následnou větou *Ferguson zjistil, že v řeči k cizincům bývá eliminováno pomocné sloveso (spona) u jazyků, které pomocná slovesa používají. V české řeči k cizincům je někdy vynecháno celé sloveso („Tohle () plný.“ – ve významu „Tyto termíny jsou v mém diáři plné.“)*. (s.

49), to je poněkud ostrý start kapitoly. Následuje výčet dílčích jevů typických pro řeč rodilých mluvčích k cizincům; zvláště zde je zavádějí, že není blíže specifikováno, k cizincům na jaké úrovni podle SERR.

Na s. 49 je uvedeno, že *V. Vitkovskaya již českou řeč k cizincům zkoumala*. Není však jasné, proč nejsou v kapitole uvedeny výsledky jejího výzkumu, ale jen ukázka přepsaného dialogu, která je komentována. Tato ukázka je pak prezentována jako prototyp daného typu komunikace, což je značně diskutabilní.

Závěr kapitoly 6 je následující *Jak jsme viděli, z učebnic, které vyučující používají pro úroveň B1 – B2 nejčastěji, jedna se stratifikací češtiny systematicky pracuje, druhá nikoli, třebaže od úrovně B1 se již povědomí o její existenci očekává a od úrovně B2 je dokonce předpokládáno, že cizinec dokáže mezi jazykovými varietami vhodně přepínat*. Vyplývá něco zásadního pro téma disertace z takového závěru? Čemu posloužila celá provedená analýza?

Na s. 51 uvádíte *Jak již bylo řečeno, na úrovni A1 se u studenta češtiny jako cizího jazyka nepředpokládá znalost funkční stratifikace češtiny, nicméně jak uvidíme dále, z analyzovaných nahrávek vyplývá, že povědomí o ní by měl mít*. Můžete prosím citovat dokumenty, které předpokládají znalost funkční stratifikace češtiny na A1?

U daného tématu stále hovoříte o cizincích, tento pojem nikde v práci nedefinujete a není zcela zřejmé, zda je skutečně vhodné jej vztáhnout na všechny typy cizinců učících se češtině. Implicitně z vašich formulací vyplývá, že se tento pojem často týká cizinců-studentů (snad vysokoškolských), srov. např. s. 54. Vybrala jste tuto skupinu jako referenční ke zvolenému tématu záměrně? Je podle vás rozdíl ve výuce funkčních variet pro tyto studenty, u kterých lze předpokládat elaborovaný jazykový kód v jejich mateřštině, a ve srovnání s nimi např. ve výuce migrantů s dělnickým pozadím, u nichž pravděpodobně neexistuje ani elaborovaný kód mateřského jazyka a kteří se budou v pracovním prostředí setkávat poměrně bezvýhradně s češtinou obecnou?

Pokud byste vzala v potaz, že výuka češtiny bude realizována formou češtiny jako cizího jazyka a češtiny jako druhého jazyka, bude pro vás rozlišení mezi standardní a nestandardní formou nějak odlišné, nebo mezi metodikou výuky nevidíte rozdíl?

Na základě následující formulace se domnívám, že docházíte k nesprávné interpretaci SERR ve vztahu k obecné češtině: *nezbytné od samých začátků studenty s problematikou stratifikace češtiny seznamovat, samozřejmě v promyšleném „dávkování“, a to nikoli až od úrovně B2, jak stanovuje Rámec*. (s. 55) – Můžete citovat z Rámce formulaci, která opravdu říká toto?

s. 85 *Z analyzovaných nahrávek vyplývá, že nemůžeme spoléhat na takovou komunikační vstřícnost českých mluvčích, která by u většiny z nich způsobila přepnutí do spisovného kódu: většina dialogů se však*

odehrává na ulici, to považují za ne zcela vhodnou situaci, protože mluvčí je zásadně překvapen, nemá mnoho času na rozmyšlení, je možná dotazován na něco, s čím by měl problém i v čj s rodilým mluvčím.

Doporučení ze s. 87 je velmi obecné. *Na základě výzkumu doporučujeme, aby cizinci od počátku svého studia byli vhodným způsobem seznamováni s frekventovanými nespisovnými jevy a dialektismy, se kterými se v místě svého studia/pobytu s největší pravděpodobností setkají.* Celá diskuse v oboru se však v současnosti netýká toho, zda je zařadit či ne, ale které z nich zařazovat a jak jejich zařazení do popisu jazykového systému provést systematicky.

Svá doporučení vztahujete na STUDENTY (s. 87). Kterou skupinu takto označujete, mohla byste ji v rámci obhajoby specifikovat? Bez této specifikace není možné posoudit validitu daných doporučení.

Na s. 87 formulujete svá doporučení řešící danou situaci:

Konkrétně navrhuje:

- 1. Informovat studenty o situačním zakotvení jednotlivých variet jazyka*
- 2. Informovat studenty o existenci rozdílů mezi psanou a mluvenou formou jazyka*
- 3. Rozvíjet dovednost porozumět klíčové informaci*
- 4. Informovat studenty o existenci, vysoké frekvenci a základních způsobech tvoření deminutiv a univerbizovaných lexikálních jednotek*
- 5. Informovat studenty o existenci dialektů*

Tato doporučení jsou celkově velmi vhodná, avšak opět jim chybí jakákoliv situační ukotvenost s ohledem na typ žáka češtiny a jeho úroveň podle SERR.

U pracovních listů s metodickými doporučeními opět chybí základní informace, jaké cílové skupině je pracovní list určen. S. 89 např. metodický bod 3 a 7, 9 (s. 90) je pro cílovou skupinu Vietnamců velmi komplikovaný a rozhodně jej nelze realizovat dle doporučení.

Na s. 92 uvádíte *Nevím o žádné studii, která by toleranci Čechů k různým prvkům obecné češtiny z úst cizinců zkoumala, domnívám se však, že negativní přijetí způsobují spíše lexikální jednotky, než morfologické jevy (srov. např. velký dům X velkej dům X velký barák X velkej barák).* Můžete vysvětlit, co vás vede k této domněnce?

Na s. 97 píšete *Při analýze nahrávek jsme si všimli, že deminutiva mají v mluvené češtině hojně zastoupení.* Užívání deminutiv v češtině je popsáno v současných odborných textech, mohla jste se pokusit své sledování potvrdit na provedených analýzách.

Pracovní listy považují za nefunkční, pokud k nim nejsou uvedeny základní standardizované informace pro aplikaci (alespoň cílová skupina a úroveň).

4. Závěr

Přes uvedené výhrady a dílčí komentáře považuji disertační práci Mgr. P. Bulejčkové **Problematika spisovnosti se zřetelem k výuce češtiny jako cizího jazyka** za přínosnou a doporučuji ji k obhajobě.

V Liberci 30. 11. 2014

Mgr. Svatava Škodová, Ph.D.